

باغ گیاه‌شناسی ملی ایران

موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور^۱

تاریخچه

باغ گیاه‌شناسی ملی ایران بزرگترین باغ گیاه‌شناسی خاورمیانه است که عملیات طراحی و احداث آن با اختصاص قطعه زمینی به مساحت حدود ۱۵۰ هکتار از مراتع ملی در اراضی چیتگر واقع در غرب تهران در سال ۱۳۴۷ آغاز شده است. این باغ با هدف جمع‌آوری، شناسایی و حفاظت از گیاهان بومی و معرفی آنها برای فعالیت‌های علمی و فرهنگ‌سازی بوده است. طرح کلان این باغ متشکل از کلکسیون‌ها و رویشگاه‌های متعددی است که هر یک نشان‌دهنده منطقه فیتوجغرافیایی خاصی از کشور، سایر مناطق جهان و باغ‌های موضوعی هستند. منطقه باغ صخره‌ای و گیاهان زینتی با مساحت حدود ۷ هکتار از قدیمی‌ترین و اولین کلکسیون احداث شده در باغ گیاه‌شناسی ملی ایران می‌باشد. این منطقه به سه بخش باغ صخره‌ای، آبشار و نمایشی تقسیم شده است که در برگیرنده تعدادی از گیاهان غیربومی نهالستان هیلیر^۲ انگلستان نیز می‌باشد. با تداوم فعالیت باغ، رویشگاه هیرکانی (خزری)، گیاهان پیازی و جنگل شاکای (تفرجگاهی) تا سال ۱۳۵۳ ایجاد شدند. با توجه به اهمیت این باغ و به منظور حفاظت از گونه‌های بومی، باغ‌های گیاه‌شناسی اقماری کشور شامل فدک دزفول، نوشهر، همدان، یزد و کاشان نیز احداث شدند.

ب) تپه‌های البرز.

الف) مراحل ساخت و ساز ساختمان مرکزی فعلی.

۱. یوسف اجنی و پریسا پناهی

د) دریاچه خزر و تصفیه خانه.

ج) پست برق باغ سیستماتیک.

شکل ۱- باغ گیاهشناسی ملی ایران، ۱۳۵۳

معرفی مجموعه کلکسیون‌ها با ارائه وضعیت موجود

باغ‌های گیاهشناسی مجموعه‌هایی هستند که پتانسیل، توان رویشی و غنای گیاهی هر سرزمین را نمایش می‌دهد. باغ‌های گیاهشناسی به عنوان مجموعه‌های زنده برای حفاظت تنوع زیستی در سراسر ایران ایجاد شده‌اند (جدول ۱). باغ گیاهشناسی ملی ایران، بزرگترین این باغ‌ها است که با وسعت ۱۴۵ هکتار در دامنه جنوبی رشته کوه البرز در اراضی چیتگر، در شمال غربی تهران واقع شده است. در فضای این باغ، شش رویشگاه مربوط به ایران، پنج رویشگاه مربوط به جهان و هشت کلکسیون و باغ موضوعی طراحی و اجرا شده است. شش باغ گیاهشناسی اقماری در استان‌های مختلف کشور از جمله باغ‌های گیاهشناسی نوشهر، فدک دزفول، بوعلی سینا همدان، باغ گیاهشناسی زاگرس و باغ‌های گیاهان کویری یزد و کاشان گیاهان بومی منطقه‌ای را بصورت زنده نگهداری می‌کنند. در باغ گیاهشناسی ملی ایران، حدود ۴۳۰۰ گونه گیاهی منحصر به فرد شامل ۱۵۰۰ گونه بومی و حدود ۲۸۰۰ گونه غیربومی (خارجی) از کشورهای مختلف از جمله فرانسه، آلمان، لهستان، دانمارک، هلند، انگلستان و کشورهای آسیایی شامل چین، ژاپن، تایلند و آمریکا وجود دارد که عمدتاً به صورت بذر وارد باغ شده و در قطعات مختلف باغ استقرار یافته‌اند. این باغ یک نمونه منحصر به فرد در سطح کشورهای خاورمیانه بوده، از لحاظ تنوع گونه‌ای جزو ۱۰ باغ گیاهشناسی مهم دنیا می‌باشد.

جدول ۱- فهرست باغ‌های گیاهشناسی ایران

سال تاسیس	تعداد گونه‌های مستقر شده	مساحت (هکتار)	باغ گیاه شناسی
۱۳۴۷	۴۰۰۰	۱۴۵	ملی ایران
۱۳۳۱	۱۰۰۰	۳۵	نوشهر
۱۳۷۲	۸۵۰	۴۰	فدک- دزفول
۱۳۷۶	۲۱۳	۳۷	بوعلی سینا- همدان
۱۳۷۲	۲۳۵	۲۰	گیاهان کویری یزد
۱۳۷۲	۵۶۰	۲۵	گیاهان کویری کاشان
۱۳۹۵	۱۰۰	۱۲	زاگرس - خرم آباد

چهار رویشگاه مهم در باغی گیاهشناسی ملی وجود دارد که هریک دارای نمونه‌های گیاهی ارزشمندی از گونه‌های بومی، انحصاری و در معرض خطر را شامل می‌شوند:

● **رویشگاه خزر (هیرکانی):** این رویشگاه معرف پوشش گیاهان درختی، درختچه‌ای و علفی بخش‌های جلگه‌ای، میان‌بند و کوهستانی جنگل‌های شمال ایران می‌باشد. از گونه‌های شاخص این قطعه می‌توان به افراپلت، شمشاد خزری، لیلکی و بلندمازو اشاره نمود. در حال حاضر ۲۴۰ گونه درختی، درختچه‌ای، بوته‌ای و علفی از ۸۰ تیره گیاهی در رویشگاه هیرکانی باغ کاشته شده که بیشترین تنوع مربوط به خانواده‌های گل‌سرخ، نعنا، کاسنی، پروانه آسها، راش و سیب‌زمینی است. تعدادی از گونه‌های در حال انقراض جنگل‌های هیرکانی مانند شب‌خسب، توپا و شاه‌بلوط نیز در رویشگاه هیرکانی باغ گیاه‌شناسی ملی ایران کاشت شده و نگهداری می‌شوند.

شکل ۲. قطعه خزری (هیرکانی)

● **رویشگاه‌های البرز و زاگرس:** این رویشگاه‌ها معرف پوشش گیاهی دو رشته کوه بزرگ البرز و زاگرس می‌باشند. در تقسیم‌بندی جغرافیای گیاهی (فیتوجغرافیایی)، دامنه جنوبی البرز جزء ناحیه ایران-تورانی محسوب می‌شود. در قطعه البرز سعی شده با نمایش گذاشتن زیستگاه‌های متنوع البرز، تصویری از نمای کلی البرز نمایش داده شود. از گونه‌های شاخص این قطعه می‌توان به گونه‌های جنس ارس، زربین، سماق، زالزالک، گلابی وحشی و بنه اشاره نمود. تاکنون ۲۰۷ گونه از خانواده‌های مختلف در رویشگاه البرز جنوبی کاشته شده‌اند که ۱۶ گونه انحصاری ایران می‌باشند. بیشترین تنوع مربوط به خانواده‌های گل‌سرخ، نعنا، پروانه آسها و میخک است.

شکل ۳. قطعه البرز: جامعه ارس (*Juniperus excelsa*)

در رویشگاه زاگرس با ایجاد تپه‌های متعدد به ارتفاع تا ۱۰ متر و کاشت گونه‌های شاخص عمدتاً درختی و درختچه‌ای پوشش طبیعی زاگرس نمایش داده شده است. از گونه‌های شاخص این رویشگاه می‌توان به گونه‌های جنس بلوط، پسته، بادام و گلابی اشاره نمود. در حال حاضر حدود ۱۵۷ گونه درختی، درختچه‌ای و علفی در رویشگاه زاگرس باغ مستقر شده‌اند. همچنین، حدود ۲۱ گونه انحصاری جنگل‌های زاگرس در این رویشگاه کشت شده‌اند. بیشترین تنوع مربوط به خانواده‌های راش، نعنا، کاسنی و گل‌سرخ است.

● **رویشگاه چین و ژاپن:** در این رویشگاه علاوه بر کاشت و حفاظت از گونه‌های چین و ژاپن، اصول طراحی باغ‌های چین و ژاپن رعایت شده است. پرجمعیت بودن کشورهای شرق آسیا و از طرفی محدودیت اراضی این کشورها، معماری باغ‌های این نواحی را به سمت استفاده از فضاهای کوچک و طرح‌های مینیاتوری سوق داده است. در حال حاضر در رویشگاه چین و ژاپن، حدود ۲۰۹ گونه از ۶۰ خانواده گیاهی استقرار یافته است. از لحاظ فرم رویشی، گونه‌های موجود شامل هشت گونه پیازی، ۶۱ گونه درخت خزان کننده، ۱۳ گونه درخت همیشه سبز، ۷۲ گونه درختچه خزان کننده، ۳۸ گونه درختچه همیشه سبز، ۱۷ گونه علفی چند ساله است. بیشترین فراوانی مربوط به خانواده گل سرخ، زیتون و زرشک است.

● **رویشگاه اروپا:** گونه‌های علفی و درختی-درختچه‌ای اروپا بصورت مجزا کاشته شده است. در حال حاضر حدود ۳۱۰ گونه گیاهی (متعلق به ۵۹ تیره) شامل ۲۳۲ گونه علفی و ۷۸ گونه درخت و درختچه در رویشگاه اروپا مستقر شده‌اند که بیشترین تنوع مربوط به خانواده‌های نعنا، کاسنی، میخک و گل سرخ است.

شکل ۴- نمای ورودی قطعه چین و ژاپن.

◀ اثربخشی، اهمیت اقتصادی و کاربردی

باغ‌های گیاه‌شناسی با اهداف حفاظت از تنوع زیستی، انجام مطالعات سیستماتیک، بررسی‌های اکولوژیک، مطالعات و تحقیقات سازگاری به منظور معرفی ارقام جدید گیاهی، همچنین برای گردشگری و گسترش فرهنگ عمومی تاسیس می‌شوند. باغ‌های گیاه‌شناسی ذخیره‌گاه ژنتیکی گیاهان در معرض خطر انقراض هستند که امکانات لازم برای مطالعه، تحقیق و شناسایی در مورد تنوع زیستی گونه‌های گیاهی کشور را با بهره‌گیری از روش‌های مختلف علمی فراهم می‌آورند و با ارایه روش‌های مختلف حفاظت از آنها را فراهم می‌کند. همچنین تحقیق در زمینه بهره برداری و روش‌های تکثیر و پرورش گونه‌های با ارزش و اقتصادی از جمله مواردی است که در باغ‌های گیاه‌شناسی مورد توجه هستند. در حال حاضر تعداد بیش از ۴۳۰۰ گونه بومی و غیربومی در باغ وجود دارد که از نظر جنبه‌های مختلف زینتی، صنعتی و دارویی و علمی مورد توجه هستند و برنامه‌های تحقیقاتی به منظور اهلی‌سازی آنها در حال انجام است. علاوه بر گونه‌های انحصاری و دارویی که در رویشگاه‌های طبیعی به دلایل مختلف مانند چرای بیش از حد، برداشت بی‌رویه، عوامل مخرب انسانی و عوامل طبیعی در معرض خطر و نابودی هستند نیز مورد توجه باغ‌های گیاه‌شناسی برای حفاظت قرار دارند. تعداد آنها به بیش از ۲۳۰۰ گونه می‌رسد. یکی از این گونه‌ها شمشاد خزری در جنگل‌های هیرکانی است که در سال‌های اخیر به دلیل پدیده خشکیدگی تعداد زیادی از پایه‌های آن موجی از نگرانی را در بین کارشناسان و مسئولین منابع طبیعی کشور بوجود آورده است. تکثیر و حفاظت از این گونه یکی از کارهای ارزشمند در این حوزه محسوب می‌شود.

◀ برنامه‌های آتی

سیر تکاملی باغ‌های گیاه‌شناسی نیز از پنجاه سال گذشته تا به امروز به منظور حفاظت از گونه‌های بومی، کمیاب و در معرض خطر بوده که با جدیت بیشتری دنبال خواهد شد. علاوه بر این، اهلی‌سازی گونه‌های انحصاری و بومی به منظور بهره‌برداری صحیح و اصولی مورد توجه است. به منظور استفاده از ظرفیت علمی و پژوهشی کشور، تلاش شده است تا زمینه حضور هر چه بیشتر محققین و دانشجویان در باغ فراهم شود و با حضور مردم، امکان انجام آموزش‌های محیط‌زیستی فراهم شود.